واژه‌نامه توصیفی

نظریه Theory

علیرضا منجمی*

مجله ایرانی آموزش در علوم پزشکی/ فروردین ۱۴۰۱؛ ۲۲(۸): ۵۱ تا ۵۲
DOI: 10.48305/22.47

برای درک جهان فیزیکی و اجتماعی اطرافمان نیاز به مفاهیم و نظریه‌ها داریم. مفاهیم بیان انتزاعی و عام از پدیده‌ها، رخدادها و تجربیات ما هستند؛ مثلاً مفهوم «آموزش» به معنای انباشت تجربیات فراگرفته شده‌ی انسان‌هاست؛ درحالی‌که، نظریه را می‌توان مجموعه‌ای از مفاهیم مرتبط برای فهم پدیده‌ها یا بخشی از جهان دانست. به بیان دیگر، نظریه، بازنمایی مفهومی جهان خارج در قالب زبان سمبولیک و انتزاعی است که از رهگذر مفهوم‌سازی(Conceptualization) و نظریه‌پردازی (Theorization) به دست می‌آید. به عنوان مثال، در نظریه‌ی آزوبل (Ausubel’ s theory)، یادگیری معنادار (Meaningful learning) وقتی رخ می‌دهد که داده‌های جدید که فراگیر با آن مواجه شده است با دانش پیشین که در حافظه‌ی طولانی‌مدت ذخیره شده پیوند برقرار کند. روشن است که در این نظریه، یادگیری معنای مشخص و متمایزی دارد که در آن ارتباط چند مفهومِ داده‌ی جدید، دانش پیشین و حافظه‌ی بلندمدت با هم نشان داده شده است.

نظریه‌ها در علوم طبیعی و اجتماعی با هم تفاوت دارند. نظریه‌های علوم طبیعی همچون فیزیک، شیمی و زیست‌شناسی، در کار پیش‌بینی و تبیین پدیده‌های جهان فیزیکی بر پایه‌ی مشاهدات تجربی کاملاً کنترل شده و تبیین ریاضی و تعمیم آنها هستند. اما در علوم اجتماعی مانند جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و علوم تربیتی، نظریه‌ها برای فهم واکنش‌های آدمی به وقایع، درک معنای تجارب انسانی در بستر تاریخ- فرهنگ- جامعه و پیش‌بینی و تبیین رفتارها ساخته می‌شوند. این نظریه‌ها مبتنی بر زمینه‌های فرهنگی اجتماعی هستند و از این رو ساخت و آزمودن آنها در شرایط کاملاً تجربی و کنترل‌شده ممکن نیست. بنابراین در علوم اجتماعی ارائه‌ی نظریه‌های جهان شمول (Universal) که در تمام زمان‌ها و مکان‌ها صادق باشند، روا نیست و نشانگر تلاش در بسط نادرست الگوی نظریه‌پردازی علوم طبیعی برای فهم جهان اجتماعی است. نظریه‌های علوم اجتماعی را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد: مبنایی (Grounded) و حد واسط (Middle Range). نظریه‌های مبنایی نظریه‌ی یادگیری پیاژه از رهگذر تفسیر موارد (Cases) (تجربیات، تعابیر یا رخدادها) ساخته می‌شوند و جهان فرهنگی اجتماعی ما را صورت‌بندی می‌کنند. نظریه‌های حد واسط، مانند نظریه‌ی بار شناختی (Cognitive Load Theory) با مفاهیم و متغیرهای کمّی و قابل‌اندازه‌گیری سر و کار دارند. نظریه‌های مبنایی به‌رغم این که بر پایه‌ی متغیرهای قابل اندازه‌گیری ساخته نشده‌اند مانند نظریه‌های حدواسط نیازمند ارزیابی تجربی هستند.

* **نویسنده مسؤول:** دکتر علیرضا منجمی (دانشیار)، گروه فلسفه علم و تکنولوژی، پژوهشکده مطالعات فلسفی و تاریخی علم، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی علوم انسانی تهران، تهران، ایران
تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۱/۱۱

[Downloaded from ijme.mui.ac.ir on 2026-11-28]
[DOI: DOI:10.48305/22.47]

نظریه‌های خوب فهم ما از جهان را شکل می‌دهند، مفاهیم و اجزایش از نظر منطقی سازگار هستند و با شواهد تجربی توافق دارند. این نظریه‌ها را بخش وسیعی از جامعه‌ی علمی پذیرفته‌اند، آزمون‌پذیرهستند و الهام‌بخش پرسش‌های پژوهشی جدید هستند. بدون نظریه، طرح پرسش اصیل پژوهشی مقدور نخواهد بود و پژوهش‌ها پراکنده، تک‌افتاده و تکراری خواهند شد. این نظریه‌ها هستند که جامعه علمی را قوام می‌بخشند و پژوهشگران آن حوزه را به هم پیوند می‌دهند.

منابع برای مطالعه بیشتر:

1. Jaccard J, Jacoby J. Theory construction and model-building skills: A practical guide for social scientists. New York: Guilford Press; 2020: 7-21.
2. Kaufman DM. Applying educational theory in practice. BMJ. 2003; 326(7382): 213-216.
3. Shoemaker P, Tankard JW, Lasorsa DL. How to build social science theories. London: SAGE Books; 2004: 107-183.
4. Cohen L, Manion L, Morrison K. Research methods in education. 6th ed. San Francisco: Routledge/Taylor & Francis Group; 2007: 1-22.
5. Schindler S. Theoretical Virtues in Science: Uncovering Reality through Theory. Cambridge: Cambridge University Press; 2018: 5-35.

[Downloaded from ijme.mui.ac.ir on 2026-11-28]

[DOI: DOI: 10.48305/22.47]